

Max Havelaar Toesprakentoernooi 2020

Alle leerlingen hebben recht op de *Max Havelaar!* Waarom je dit boek gelezen moet hebben.

Jacqueline Bel, Vrije Universiteit
[LEESVERSIE]

Goedemiddag!

Allereerst is het een grote eer om hier te mogen spreken voor dit bijzondere gezelschap van retorica-specialisten, in het bijzonder voor de deelnemers aan het Max Havelaar Toespraken Toernooi. De *Max Havelaar of de koffiveilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij* is, zoals iedereen weet, de beroemde roman uit 1860 van Multatuli oftewel Eduard Douwes Dekker. Hij was trouwens iemand die echt verstand had van retorica. Hij trok volle zalen met vurige voordrachten over allerlei kwesties die toen *trending* waren. In de *Max Havelaar*, de roman die begint met de bekende zin: 'Ik ben makelaar in koffi en woon op de Lauriergracht, No 37', sneed hij ook zo'n omstreden thema aan: het kolonialisme. Dat was gewaagd want Nederland had toen nog kolonies zoals Nederlands-Indië, het huidige Indonesië.

De roman gaat over de idealistische bestuursambtenaar Max Havelaar, die in Nederlands-Indië in verzet komt tegen het koloniale systeem omdat hij vindt dat 'de Javaan wordt mishandeld'.

Een andere bekende zin uit de *Max Havelaar* is: 'ik wil gelezen worden'. Multatuli wilde vooral dat veel mensen de boodschap van zijn boek zouden horen: dat er misstanden waren in de kolonie. Maar om gelezen te worden, moest het boek natuurlijk wel goed geschreven zijn en ook nog eens ingenieus in elkaar zitten. En dat was gelukt!

De roman sloeg in als een bom! Door de aanklacht tegen de misstanden, maar ook door zijn bijzondere vorm en schitterende stijl bleef de roman geliefd tot op de dag van vandaag. Ook buiten Nederland: het boek werd in bijna veertig talen vertaald, van Engels tot Koreaans. In 1999 noemde de bekende Indonesische schrijver en kandidaat voor de Nobelprijs voor literatuur Pramoedya Ananta Toer de *Max Havelaar* 'The Book that Killed Colonialism'. Dat was misschien wat sterk uitgedrukt, maar om in de sfeer van deze middag te blijven: in retorisch opzicht was de roman in ieder geval ook geslaagd. Zo kennen veel mensen Max Havelaars gloedvolle toespraak tot de hoofden van Lebak waar Jaap de Jong een mooie analyse van maakte.

Hoe dan ook, alle reden om nog eens goed naar de *Max Havelaar* te kijken, zeker hier op het Leidse Max Havelaar Toespraken Toernooi.

Natuurlijk zijn er mensen die zich afvragen wat je met zo'n oude roman aan moet. Christaan Weijts, een hedendaagse schrijver, vond de *Max Havelaar* een tijdje terug 'een onleesbare baksteen die elk vonkje literaire interesse bij scholieren zou doven'. Al wat langer geleden vergeleek een leerling het lezen van de *Max Havelaar* met 'het genot van 1 K.G. droog roggebrood van 10 weken oud, zonder drinken binnen een half uur op te eten.'

Kortom, waarom zouden we de *Max Havelaar* nu eigenlijk nog lezen? Is het lezen van literatuur in deze tijd niet sowieso achterhaald? We leven toch in een beeldcultuur?! Nergens voor nodig, dat lezen, schreef iemand pas nog in *NRC Handelsblad*. Nogal tegenstrijdig als je erover nadenkt.

Maar toch, we kijken naar filmpjes op YouTube en communiceren via foto's op Instagram en Pinterest. We kijken liever naar een Netflixserie dan dat we een roman pakken. En waarom zou je de *Max Havelaar* nog lezen als je net zo goed de film kunt bekijken?

Ik vind dat hier een valse tegenstelling wordt gecreëerd - dat is trouwens ook een begrip uit de retorica. Het is geen wedstrijd. Het gaat om verhalen vertellen. En dat kan met woorden in teksten, maar ook met beelden. Daarbij moet je bedenken dat film een nogal recente uitvinding is. Het grootste deel van de geschiedenis en van de literatuur staat niet op film.

Ook daarom heeft Multatuli nog steeds gelijk met zijn uitroep: 'Ik wil gelezen worden'. En daarom ga ik nu proberen jullie te verleiden om deze schitterende roman uit 1860 te lezen of herlezen. Juist op de middelbare school, zeker nu, is dat belangrijk. En: wat kunnen middelbare scholieren nu nog leren van de *Max Havelaar*?

Om het een beetje overzichtelijk te houden, hak ik mijn verhaal in drie stukken:

1. De *Max Havelaar* als tijdmachine: terug naar het verleden.
2. De *Max Havelaar* als modern literair werk – daar besteed ik de meeste aandacht aan.
3. De *Max Havelaar* als middel om onze eigen tijd beter te begrijpen.

Daarna zeg ik nog iets over het nut van lezen.

Geheime tip: eigenlijk hoeven jullie maar één ding te onthouden. De uitspraak van Multatuli: 'Ik wil gelezen worden'.

Nu dus punt 1 – de *Max Havelaar* als tijdmachine. Ik had al gezegd dat de roman speelt in de 19e eeuw toen Nederland nog koloniën had. Door het lezen van de *Max Havelaar* kom je moeiteloos terecht in een andere tijd, het koloniale Nederlands-Indië. Via het leven van de bestuursambtenaar Max Havelaar krijgen we een kijkje in het koloniale systeem en wordt op verschillende manieren duidelijk gemaakt dat de Javaanse bevolking wordt uitgebuit. Via een andere hoofdpersoon, Droogstoppel, de Amsterdamse koffiehandelaar die in de roman de hele tijd op een grappige manier op de hak wordt genomen, zien we hoe er in die tijd in Nederland geld verdiend werd aan de koffie uit de kolonie: gewoon - door de Javaanse boeren bijna niks te betalen; Javaanse boeren die soms honger leden omdat ze geen rijst maar koffie moesten verbouwen.

Omdat je kijkt door de ogen van personages uit die tijd leer je dus kijken vanuit een negentiende-eeuws perspectief. De roman toont ons ook de visie van de schrijver – namelijk niet bang zijn voor autoriteiten en opkomen voor je rechten. Dat was toen nieuw.

Nu kom ik op punt 2: de literaire waarde van de *Max Havelaar*. Wat is er nu zo bijzonder aan het boek? Allereerst is de roman heel goed geschreven. Als je de oude tekst bekijkt moet je wel eerst een beetje wennen aan de spelling, maar dat is na een kwartier voorbij. En dan zie je dat Multatuli niet een saai verhaal vertelt, maar allemaal verschillende verhalen, die zowel grappig als serieus zijn. Een Amsterdams verhaal over de zogenaamd fatsoenlijk en christelijke koffiehandelaar Droogstoppel en een Indisch verhaal over de idealistische Max Havelaar. Daarnaast staan er gedichten in, parabels, korte verhalen, zoals het aangrijpende liefdesverhaal van de Javaanse Saïdjah en Adinda dat – sorry voor de spoiler – helaas slecht afloopt. Aan het beroemde slot van de roman gooit Multatuli alle personages zijn roman uit en neemt hij zelf de pen op om koning Willem III te vragen of het zijn wil is dat de Javaan wordt mishandeld. Kortom, een unieke roman die door zijn vorm heel modern aandoet.

Maar goed, er zijn mensen die bang zijn dat de roman niet leuk en te ingewikkeld zou zijn voor middelbare scholieren. Is dat zo? En moet je op school alleen hapklare brokken krijgen in de literatuurles? Nee, lijkt me. Bij wiskunde of natuurkunde gaat het toch ook niet om de vraag of leerlingen het wel 'leuk' vinden?

Het hangt er ook maar vanaf wat je leuk vindt. Ik denk dat alle leerlingen het recht hebben kennis te maken met de *Max Havelaar* - inderdaad op het eerste gezicht misschien een redelijk complexe roman. Maar dat is eenvoudig op te lossen door bijvoorbeeld langzaam te lezen. Ook leuk om te ervaren: niet alles hoeft snel! En wie de onderdelen één voor één bekijkt, zal betoverd worden door het meeslepende proza van Multatuli. De leraar kan hier een goede gids zijn. Hij kan leerlingen stap voor stap inleiden in de roman, waardoor de interesse zeker zal groeien.

Mooi is dat de *Max Havelaar* ook goed stap voor stap behandeld kán worden omdat de roman zoals gezegd weliswaar uit verschillende onderdelen bestaat die op ingenieuze wijze met elkaar zijn verbonden, maar ook los van elkaar bekeken kunnen worden. Het liefdesverhaal van Saïdjah en Adinda bijvoorbeeld telt nog geen 20 bladzijden, de Japanse steenhouwer is een korte legende van ongeveer twee bladzijden en het eerste hoofdstuk vormt een mooie introductie op de roman via de suffe Droogstoppel die maar blijft herhalen dat hij zo'n beschaafde koffiehandelaar is, terwijl de lezer natuurlijk direct het tegendeel ziet.

En wie rustig leest, komt veel schitterende of grappige details tegen. Bijvoorbeeld in het hoofdstuk over de aankomst van Max Havelaar in Lebak, het gebied dat hij moet besturen.

Dan geeft Multatuli je een goed idee hoe je in de negentiende eeuw voelde als je een hele dag over modderige wegen in de tropische hitte zonder airconditioning opgesloten had gezeten in een rijtuig: 'Men weet eigenlijk niet juist meer waar het lederen kussen van de wagen ophoudt, en waar de ikheid aanvangt [...].' Geniaal, vind ik.

Ik zou nog veel meer voorbeelden kunnen geven maar we moeten verder naar het derde punt: in hoeverre kan de roman dienen als middel om onze eigen tijd beter te begrijpen? In de *Max Havelaar* wordt kritiek geuit op het koloniale systeem en protest aangetekend tegen het feit dat de Javaanse boeren worden uitgebuit. De kolonie is intussen al 75 jaar onafhankelijk, maar toch kan de roman aanleiding zijn om na te denken over het koloniale verleden en over soortgelijke vormen van onderdrukking die nu nog altijd plaatsvinden, ook zonder koloniale heerschappij. Overal in de wereld. En kijk naar die schijnheilige koffiehandelaar Batavus Droogstoppel, die eerst alle aandacht krijgt, maar aan het eind van het boek wordt weggestuurd uit de roman en moet stikken in zijn koffie. Literatuurwetenschapper Elsbeth Etty schreef hierover dat Multatuli in de *Max Havelaar* Droogstoppel eerst een standbeeld voor zichzelf laat oprichten om dat vervolgens aan het einde neer te halen.

Daarmee legt zij natuurlijk een link met wat we de afgelopen maanden gezien hebben: standbeelden van belangrijke koloniale figuren werden omvergetrokken.

De *Max Havelaar* levert nog steeds voldoende stof voor discussie. De roman roept op tot rechtvaardigheid en tot gelijke behandeling, beginselen die in onze grondwet zijn vastgelegd. Maar sommigen hebben ook kritiek omdat de *Max Havelaar* niet echt een antikoloniaal boek is, bovendien vinden ze het te blank of te wit. De Javaan komt in hun ogen te weinig aan bod. Ik denk dan natuurlijk: kijk naar wat de beroemde Indonesische schrijver ervan vond: de *Max Havelaar*, 'The Book that Killed Colonialism' - Ik zei het al.

Wat ik vooral wil betogen is dat de *Max Havelaar*, maar natuurlijk alle goede literatuur, relevante kwesties aansnijdt. Maatschappelijke toestanden die wortelen in het verleden – behalve de koloniale tijd en de dekolonisatie, ook bijvoorbeeld de Tweede Wereldoorlog. Maar ook het heden weerkaatst in goede literatuur. Onze snel veranderende maatschappij, de toestand in Europa, de toegenomen digitalisering en globalisering, de migratieproblematiek. Maar ook gewoon dicht bij huis: onze eigen binnenwereld. Hoe we ons voelen, hoe we met elkaar omgaan. Literatuur laat ons daarover nadenken. Literatuur is een subliem medium dat ons in staat stelt rechtstreeks in contact te komen met het brein van de schrijver die ons de wereld door zijn of haar ogen laat zien. Dat geldt voor schrijvers uit heden en verleden, uit eigen en andere culturen. Literatuur laat ons nadenken over goed en kwaad, over daders en slachtoffers. Literatuur is een belangrijke kunstvorm die ons laat nadenken over het leven, over levensvragen. Daar komt bij dat literatuur taal op z'n best is. Die taal moeten we koesteren.

Tot slot

De bekende uitspraak van Multatuli: 'ik wil gelezen worden' is nog steeds relevant, niet alleen omdat de boodschap van het werk nog steeds actueel is, maar ook omdat jongeren momenteel helaas steeds minder en steeds slechter lezen. Is dat erg? Een hele generatie die het contact verliest met wie we zijn en waar we vandaan komen?

Opmerkelijk is dat de *Max Havelaar* sinds kort niet meer bestudeerd wordt op lerarenopleidingen Nederlands omdat romans van voor 1880 simpelweg niet meer op de literatuurlijst staan. Dat betekent dat veel leerlingen in de toekomst waarschijnlijk nooit over de *Max Havelaar* zullen horen. En dat is erg!

Het belang van lezen, ik bedoel het lezen van literatuur, kan moeilijk worden onderschat. Ik heb niet veel tijd meer, dus ik noem snel een paar punten: uit onderzoek blijkt dat onze hersens gezond blijven door het lezen van complexe literaire teksten, dat jonge mensen via het lezen van literatuur spelenderwijs hun taalvermogen en creativiteit ontwikkelen. Ook empathie - dat je je kunt verplaatsen in denkbeelden en de gevoelswereld van anderen, van andere culturen en werelden - kan via literatuur worden verbeterd. Leesvaardigheid, speciaal van lange en ingewikkelde teksten, bevordert je analytisch vermogen, je ontdekt makkelijker samenhangen ontdekt. Door het lezen van literatuur word je getraind in het lezen en begrijpen van redelijk complexe teksten en dat is gewoon noodzakelijk voor wie wil kunnen functioneren in een democratisch systeem.

Om terug te komen bij mijn uitgangspunt: via het werk van Multatuli kun je kennismaken met de kracht van literatuur. De woorden die Multatuli opschreef brachten veranderingen tot stand in de werkelijkheid. Hoe magisch is dat? En we vertellen nog steeds overal verhalen. Verhalen zijn immers in alle sectoren van de samenleving van belang: als basis van ons onderwijs, in de vorming van het taalvermogen en de culturele bagage van leerlingen en studenten. Maar ook in beroepen, bij de dokter, in de rechtszaal of in de politiek. Het vertellen van het juiste verhaal én het begrijpen van verhalen van anderen, is het cement van de samenleving.

Ook daarom is het belangrijk te denken aan Multatuli en zijn adagium: 'Ik wil gelezen worden'.

Dank voor uw aandacht!

Aantekeningen

Bovenstaande tekst is nadrukkelijk bedoeld als leesversie.

Wie over Multatuli spreekt of schrijft, bouwt altijd voort op eerdere teksten en commentaren. Het is onmogelijk hier alle werken te noemen die ingaan op de *Max Havelaar* – er zijn ondertussen bibliotheken over vol geschreven - maar ik zal de belangrijkste bronnen noemen die ik gebruikt heb. Verschillende fragmenten uit mijn lezing zijn gebaseerd op mijn oratie, *Ik wil gelezen worden. Multatuli, het pak van Sjaalman en de moderne Nederlandse literatuur*. Amsterdam Vrije Universiteit 2020. Sommige zinnen zijn integraal overgenomen.

Citaten uit de *Max Havelaar* zijn afkomstig uit de editie Kets-Vree uit 1992 (zie www.bntl.nl). De uitspraak 'Ik wil gelezen worden' staat bijvoorbeeld in het laatste hoofdstuk, p. 235, 'de Javaan wordt mishandeld' op p. 236. Het citaat over het rijtuig staat in hoofdstuk 6, p. 54. Pramodya Ananta Toer deed zijn uitspraak over de *Max Havelaar* in *The New York Times Magazin* 18 april 1999. Het artikel van Jaap de Jong over de toespraak tot de hoofden van Lebak verscheen in J. de Jong (2018) 'Meer verbazend en treffend dan overtuigend. De retorica van Max Havelaars toespraak tot de Hoofden van Lebak'. In Bel, J., Honings, R, Grave, J. (red.) *Multatuli nu. Nieuwe perspectieven op Eduard Douwes Dekker en zijn werk*. Hilversum: Verloren. Zie ook J. de Jong (2018) 'De

onrustbarende welwillendheid van Max Havelaar'. In Jong, J. de, Marion, O. van, Rademakers, A. (red.) *Vertrouw mij! Manipulaties van imago*. Amsterdam: Amsterdam University Press. 167-172.

Christiaan Weijts schreef over de *Max Havelaar* als 'onleesbare baksteen' in zijn column in *NRC Handelsblad* van 18 januari 2016 ('Die boekenlijst is misdadig. Fuck de canon.'). Het 'roggebrood-citaat' over de *Max Havelaar* heb ik ontleend aan de biografie van Dik van der Meulen, Amsterdam 2002, p. 413 (zie ook www.dbnl.nl). Elsbeth Etty deed haar uitspraak over het standbeeld van Droogstoppel dat omvergehaald wordt door Multatuli in haar bijdrage aan de handgeschreven editie van de *Max Havelaar* die najaar 2020 het licht zal zien. Deze unieke uitgave van de *Max Havelaar* zal in de handschriftencollectie van de universiteitsbibliotheek van de VU worden opgenomen. Er verschijnt in 2020 ook een digitale editie. Zie ook het filmpje van Elsbeth Etty op YouTube: <https://www.youtube.com/watch?reload=9&v=pPEnSTQA16w>.

Informatie over de achteruitgang van het lezen onder Nederlandse jongeren is te vinden in het Pisa - rapport dat eind 2019 verscheen.